

Lesbrief 39 – Gregorius van Nyssa

Jaar 1

Laurence Freeman, osb

De leer van 'Advaita' of non-dualiteit is een onderdeel van de Indiase filosofie. Deze leer zegt dat we niet één zijn met de uiterste werkelijkheid, maar dat we ons er ook niet alleen maar dualistisch toe verhouden. Hier zijn vele versies van, zoals met zoveel opvattingen het geval is. Er zijn krachtige en zwakke vormen van 'advaita'. Zo heeft ook het christelijk mystieke bewustzijn – wat op zichzelf geen zaak is van opvattingen, maar geboorte geeft aan meest het kostbare in de schepping nl. nieuwe inzichten – sterke en krachtige vormen van apofatische theologie. (*Apofatisch staat voor 'ontkennend' en wordt gebruikt om datgene aan te duiden wat je slechts kunt omschrijven door te zeggen wat het niet is - het onzegbare, het ondenkbare, het onbenoembare, het onuitsprekelijke, het ondefinieerbare, het ongrijpbare. De apofatische benadering van God heet in de mystiek de via negativa en in het hindoeïsme heet het neti neti - niet-dit, niet-dat. God wordt bijvoorbeeld omschreven als kenbaar noch onkenbaar, immanent noch transcendent, bestaand noch onbestaand*). De apofatische theologie is de theologie die niet wegloopt van de onkenbaarheid van het geheim van God, maar deze juist van harte omhelst. Gregorius van Nyssa (335-395) komt zo dicht bij deze apofatische manier van denken als maar mogelijk is. Misschien hierom en vanwege het feit dat hij niet eerder werd vertaald in het Latijn, had hij minder invloed op de westerse theologie en spiritualiteit dan op zijn eigen Oosterse Kerk. Maar het moderne westerse denken – vermoeid door religieuze verdeling – zal enorm verrijkt worden als het kennis maakt met zijn geest.

Gregorius groeide op als herenboer in wat nu Turkije is en is één van de drie grote 'Cappadocische Vaders'. Zijn broer Basil en Basil's vriend Gregorius van Nazianzen waren respectievelijk de politicus-wetgever en de dichter-theoloog van de groep. Gregorius van Nyssa werd de mystieke filosoof, die gevormd werd door zijn huwelijk en een turbulent en inefficiënt episcopaat. Het schijnt dat hij na de dood van zijn broer uit diens schaduw kwam en een eigen bisschoppelijk gebied toegewezen kreeg. Hij bleef zich evenwel geroepen voelen om het werk Basil af te maken door tijdens het Concilie van Constantinopel in 381 ad de Geloofsbelijdenis van Nicea en de Triniteitsleer te verdedigen. Dit was een mijlpaal in de vroege kerk, die zich verzette tegen het Arianisme, de leerstelling die de goddelijke status van Christus afzwakte. Men zou kunnen denken dat deze lange strijd met een nog steeds krachtige moderne ketterij (ketterij betekent letterlijk: een 'gekozen' standpunt) voornamelijk een academisch gekift was. In wezen betreft het ons eigen zelfbeeld en gevoel voor ons menselijk potentieel. Wat Jezus is, zijn wij. Men zou ook kunnen denken dat de mystieke traditie dit verfijnde argument niet veel te bieden had. Maar het is

een feit dat niemand beter dan Gregorius, die in de werken die hij op latere leeftijd schreef, laat zien dat het mystieke bewustzijn de ideeënwereld vanuit een superrationele bron verlicht. Deze bron geeft vorm aan wat we het liefst denken. De logica van de ervaring van de mysticus strekt zich uit tot in de sfeer van gedachte en handeling en vraagt om samenhang.

Gregorius toont de afstand die bestaat tussen de christelijke mystiek en haar Griekse traditie. Origines, een zeer Griekse geest, laat een zwakke vorm van apofatisme zien. Hij hecht aan de gedachte dat, als we eenmaal de ascetische weg met hindernissen gelopen hebben en onze hartstochten hebben leren beheersen, we dan zullen zien wat we verlangden te zien en zullen weten wat we verlangden te weten. Het Griekse idee van volmaaktheid gaat ervan uit dat we uitstijgen boven de veranderende wereld en de veranderlijke geest en komen tot een sfeer van goddelijke roerloosheid. Daar zitten we op een troon van bewustzijn en kijken we neer op de wereld met zijn wisselvalligheden. Nog steeds beïnvloedt dit gezichtspunt ons beeld van hemel en zaligheid. In zijn verhandelingen 'Over de Christelijke Volmaaktheid' of 'Het Leven van Mozes' zegt Gregorius dat ascetisme een middel is om 'de burgeroorlog in onszelf' te overwinnen. We moeten worstelen met de nare herinneringen aan de kwetsuren die we ondergingen, zoals de inwoners van Noord-Ierland of Irak voor lange tijd zullen moeten. Om aandachtig te kunnen leven moet ons verlangen geoefend en getransformeerd worden. We kunnen daar beter in worden. Maar volmaaktheid is nooit het einddoel. 'Het goddelijke is vanuit zijn eigen natuur oneindig, niet omgeven door grenzen'. Hoewel ons verlangen door het werk van gebed uitgezuiverd wordt, zal dit ons niet volledig voldoen, maar het verlangen wordt intensiever naarmate we vorderen. God blijft aan ons trekken.

Voor Jean Danielou, één van de grootste commentatoren op het werk van Gregorius, is dit vermogen tot inleving een stap verder dan het standpunt van Origines. De onkenbaarheid, onbereikbaarheid van God schept zo de mystiek van de 'duisternis' of 'agnosia' (onwetendheid), wat ogenschijnlijk het tegenovergestelde van 'gnosis' (kennis) is. Er zijn twee soorten 'duisternis', een zwakke en een sterke. De eerste wordt uitgedrukt door wat Gregorius zei over de broer in wiens schaduw hij voelde dat hij stond: 'we zagen hem de duisternis ingaan waar God was ... hij begreep wat voor anderen onzichtbaar was'. Dit is een aanvaardbare duisternis. We zijn misleid maar dan gaan we begrijpen; we zijn blind maar dan gaan we zien. Maar er is een donkerder duisternis: 'het ware visioen en de ware kennis van wat we zoeken ligt juist in wat we niet zien in het besef dat ons doel elke kennis overstijgt'.

Voltooiing is een voortdurend proces. De Griekse zienswijze dat verandering een onvolkomenheid is wordt vervangen door de zienswijze dat voortdurende verandering naar iets beters, het gaan 'van heerlijkheid naar heerlijkheid' een proces is. Elk eindpunt is een nieuw begin. Telkens als we de horizon naderen trekt ze zich terug. 'Voltooiing' betekent dat we nooit stoppen met groeien naar goedheid. Als we dit aannemen heeft dit belangrijke consequenties voor ons, mits we er naar verlangen om werkelijk te leven naar wat we geloven. Transcendentie en

paradox ('beweging en stabiliteit zijn hetzelfde') zijn ingebouwd in de mens zelf. Het bewustzijn is een uitzettend universum. De angst dat we veroordeeld zijn tot een voortdurend ongenoegen – een conclusie die we gewoonlijk trekken als we ons bewust zijn van de kringloop van de natuurlijke verlangens – verandert in een roes van genade, die geen einde kent. Goedheid is niet langer saai en Christus niet langer een voorwerp van afgoderij, maar de Weg naar de Vader.

God kennen in de transcendente ervaring dat we weten dat we God niet kunnen kennen, leidt ons op een nieuwe manier terug naar onszelf. Door de hele mystieke traditie heen loopt het fundamentele thema dat onze zelfkennis niet los staat van ons vermogen God te kennen. Gregorius baseert zijn Christelijke antropologie op de bijbels bewering dat we 'ikonen' van God zijn. Er is geen gnostisch onderscheid tussen het natuurlijke en het bovennatuurlijke. Hij voelt zich niet, zoals andere mystieke leraren, aangetrokken tot het metafysische spel tussen beeld en gelijkenis. Het is een opluchting om zowel logisch als theologisch overgehaald te worden tot de gedachte dat we in essentie goed zijn. Sterfelijkheid is een remedie voor de oerzonde – geen straf – en de 'genade van de verrijzenis is de hernieuwing van de mens tot zijn oorspronkelijke staat van zaligheid.

Gregorius dient een sterke dosis 'agnosia' toe. In het begin smaakt het niet prettig, maar wanneer we daaroverheen zijn, voelen we het genezende effect ervan. Schijnbaar tegenstrijdig wordt het mensdom en het geschapen koninkrijk op gelijke wijze erkend, omdat we niet stoppen mens te zijn zelfs al zijn we één met God. Het idee dat elk einde een begin is, geeft ons hoop. Zonde is een weigering om verder te gaan. De term 'epectasis' van de heilige Paulus (Fil 3,13 – "Nee, broeders en zusters, ik beeld mij niet in dat ik het al in mijn bezit heb. Alleen dit: vergetend wat achter me ligt en me richtend op wat voor me ligt streef ik naar het doel: de prijs van de hemelse roeping, die God in Christus Jezus tot mij richt.") voorziet Gregorius van een schriftuurlijke onderbouwing. Inspanning en verruiming, een vergeten wat achter je ligt, een zoeken naar wat in een volgende fase voor je ligt.

Dit beïnvloed het gebed ingrijpend en geeft meer diepte aan Origines' begrip van zuiverheid. Gregorius helpt ons begrijpen waarom we kunnen stoppen met denken over God, en zelfs moeten, om volledig in gebed te kunnen binnengaan. "Elk beeld is een sta-in-de-weg," zegt hij. Dat zou gezien kunnen worden als een beperking van het gebed, maar in feite is het een verruiming van leven. "De mens die denkt dat God te kennen is leeft niet werkelijk, want hij is ten onrechte uit de koers geraakt – van het ware Zijn naar iets wat bedacht werd door zijn eigen verbeeldingskracht."

En toch was Gregorius geen kluizenaar maar bisschop, pastor en leraar. Zijn mystieke theologie verlevendigde het sacramentele leven eerder dan dat het verminderde. In een preek voor hen die de doop afwezen zegt hij dat de kracht van het Christendom tweevoudig is: De doop is een inwijding in een land dat vrucht draagt in geluk en de Eucharistie is het medicijn van onsterfelijkheid dat een fysiek verschil maakt voor hen die het vieren. Is er iets dat op een

kernachtige manier de contemplatieve ervaring in de Kerk of de betekenis van leven als mystieke liturgie vriendelijker kan uitdrukken?

(cursief: toegevoegd door vertaalster (Mariejan de Lange) ter verduidelijking)